

שאלות ותשובות מפוסקי דורנו

מאת הרב חנניה שפרן, אע"צ

בית המדרש הצבאי

א. שאלות בעניין טומאת רב צבאי כהן למת / הרה"ג דב ליאור שליט"א

שאלה

רציתי לשאול לדעת כת"ר שליט"א כמה שאלות בדין 'טומאת כהן – רב צבאי - למת מצווה' במספר אירועים שקרו בצה"ל. הרגישות בעניין זה גדולה, שכן רב צבאי כהן שביחידתו חלל ויסרב לטפל בו, ייתפס הדבר בעיני המפקד בעין שלילית.

1. האם רב חטיבה שנהרג חלל בשטח אימון בחטיבתו רשאי לפנותו או חייב להמתין עד שיבוא רב אחר?

[בד"כ רב אחר יוכל להגיע תוך שעה עד שלש שעות. כמו כן, החלל לא יוותר לבדו בשטח גם אם הרב לא ייטמא לו, וחבריו ימתינו שם עד שיבוא אחר]

כתב הריטב"א (מגילה ג, ב) כי אם יכול לקרוא לאחר אסור ליטמא, אך חייב להמתין עד שיבוא אחר. אם אינו יכול לקרוא לאחר ממקומו כתב הרא"ש (הל' טומאה ב) כי אסור לו לעזוב את החלל לקרוא לאחר וחייב ליטמא לו.

לענ"ד מסתבר כי אי"צ להמתין עד שיבוא אחר ממקום רחוק, דאלי"כ מדוע בכל מת מצווה קוברו מיד ואי"צ לחכות שמא יגיע אחר לשם³¹². טעם הדבר או ע"פ סברת תורת האדם כי המצווה מוטלת על המוצא (עיי' תומת ישירים קי"ד כי מצוות מת מצווה רק על הרואהו ולא על כל היודע שמת) או מטעם שאין זה כבוד הבריות להשאיר את המת בלא טיפול, וכעין מש"כ הטי"ז תרפ"ז כי קבורת מת קודמת למגילה כי כל עיכוב בליוויית המת היא בזיון לו. עוד יש לומר כי כפי שלא הטריחה תורה את המוצא לשכור אחרים כך אינו חייב להמתין, וגם אין אחרים חייבים לטרוח להגיע למת כאשר יש כהן לידו ואין זו מצוותם. [עוד נ"ל טעם להקל כי בכל מקום דאמרינן 'אם אתה יכול לקיים שניהם מוטב ואם לאו יבוא עשה וידחה ל"ת' משמע כי אם אין בפנינו דרך היתר דחינו ולא ממתנינים על ההיתר, וכתב בעונג יום טוב סי' א' כי אף הרמב"ם מודה לכך בדבר מצווה, ומה שאסר להטיל פשתן בטלית צמר גם כשאין לו פשתן זה כי יכול להמנע מלבישת בגד זה].

אך ראיתי בשם הגרי"ש אלישיב להחמיר שכל שיגיע אחר טרם יתחיל המת להרקיב אסור, וכ"כ בדי השולחן מסברא לאסור לכהן להיטמא אם יכול לשלוח שליח להזעיק עזרה לטפל במת.

ולכאורה הדבר תלוי במחלוקת האחרונים, אם היתר טומאה למת מצווה הוא מטעם מצוות

קבורה וכאן לא תדחה המצווה כלל אם נמתין, או שההיתר מטעם כבוד הבריות ודחיית איסוף החלל היא פגיעה בכבודו. נראה כי נחלקו בזה הצל"ח (ברכות כ) והשאגת אריה החד' יב אם כפי שהתירו כבוד הבריות למת התירו לכהן ערום באוהל המת להתלבש, והשאגת אריה כתב להדיא כי אין ההיתר אלא למצוות קבורה. כע"ז נחלקו אם כאשר יש גוי שיקברנו נטמא לו כהן. בטוב טעם ודעת קמא רפ"ט החמיר כי מצוות קבורה היא הדוחה טומאה וגם על ידי גוי ייקבר, ואילו בצמח צדק (ליובאוויטש) רלח כתב כי אם גוי יקברנו פחות בכבוד מישראל נטמא לו כהן.

2. האם החיילים האחרים חייבים לסייע בטיפול במת, למרות שאין זה תפקידם, בשביל למנוע האם החיילים מהכהן את הצורך להיטמא?

אשתו קטנה נטמא לה כי מוטל עליו הדבר, אך זו תקנת חכמים שלא שייכת בצה"ל לא מיבעיא לתוספות (נזיר לג, ב) שדין זה הוא עקירת דבר מהתורה אלא אפילו לרמב"ן בתוה"א ולרא"ש (הל' טומאה ב) פשוט כי דמי לאשתו פסולה. הסתפקנו אם יש לדמותו לאזיל בפיקתא דערבות שרשאי בן ליטמא לאביו בנקטע ראשו. תוספות באר דאיירי בהולך לבדו במדבר, ואילו הרמב"ן באר דאף דאזיל בשיירא לא יסכימו לקוברו, ומשמע מדברי החזו"א (אבהע"ז עמ' 510) והדברי חמודות כי בכה"ג אי"צ לעשות טצדקי לבקש מאחרים לקוברו. ממילא, גם בצה"ל שתפקידו של הרב בכך יש לדמותו לבן באביו במדבר שנטמא לו בעצמו. אולם מפשט דברי הרמב"ן, נראה שהוא מבקש מהם והם אינם מסכימים לעזור לו, ואין כאן היתר כולל בכל מקום.

3. האם מותר לכהן להיטמא לחלל שנהרג בתוך בסיס צבאי באימון או תאונה?

בדברי החזו"א הנ"ל מתבאר כי 'מת מצווה' הוא רק בדרך או בעיר של גויים, וגם בדברי חמודות כתב כי בדרך הקלו טפי מהחובה למצוא אחרים שיטפלו בו, ועיי' גם מג"א תקכ"ו כי מת מצווה בעיר ביו"ט שני של גלויות אין מטפלים בו אם לא ייקבר בו ביום, אך מת מצווה בשדה מחללים עליו יו"ט בגלל דהוי מת מצווה.

4. האם מותר לכהן ליטמא לטפל בחלל כאשר יש אחרים שמטפלים, אך טיפולו יסייע לטיפול מהיר יותר ויעיל יותר? מה הדין כשישנם כמה חללים ומעט מטפלים?

הט"ז כותב כי מותר ליטמא עד מיטה וקובריה, אך ייתכן ויש ט"ס בט"ז והציון איירי במי שכבר נטמא והגיע אחר, ודו"ק. בצמח צדק הקשה על הט"ז דמשמעות המשנה בנזיר כי רק אחד רשאי ליטמא, ומה שאמרו 'כדי מיטה וקובריה' הוא אם כבר נטמא בהיתר אינו מסלק ידו עד כדי מיטה וקובריה. ובאמת כי בנוסחת מסכת שמחות שבפנינו פר' ד משמע כי לעולם הוי מת מצווה עד מיטה וקובריה, אך יש נוסחא שבה הגירסא - רבי אומר (והעתקנו בהערה)³¹³ ועיי' בכל בו ובארחות חיים שכנראה כבר בפני הראשונים היו כמה גירסאות בברייתא זו לדינא, נלע"ד כי כל שיש אחד המטפל בכל גופה אסור ליטמא כי בקבורה עצמה מסתמא לא

313 מצא מת מצווה הרי זה מטפל בו וקוברו. איזהו מת מצווה, כל שהוא צווח ואין בני העיר שומעין קולו, אבל היה צווח ובני העיר שומעין קולו אי"ז מת מצו', רבי אומר לעולם הוא מת מצו' עד שיהא שם כדי נושאי המטה וקובריה

יהיו חסרים אנשים, ולא יסוף סגי באחד גם אם ייקח זמן רב.

5. האם מותר לכהן ליטמא למתאבד?

[לצערנו התאבדויות חיילים מצויות]! ראינו בב"ח ריש סימן שעד, שכתב בפירוש שאסור לכהן להיטמא למת מצווה מהמינים והמסורות. בפשטות מתאבד דומה למינים כי אין מתאבלים עליו. לעומת זאת, הרוג חילוני בפשטות אמרינן ביה 'נהרג מחמת רשעו הוי ליה כפרה', אך עיי' מנחת יצחק ו, קלז כי חילוני שנהרג הוי כהרוגי ב"ד שאין לו כפרה עד שיתעכל הבשר, וזו חומרא גדולה.

6. האם ניתן במקרים אלו לעשות את עצת הרב גורן של 'חרב כחלל' כי הרי באגרות משה יו"ד ר"ל כתב כי אם מותר לכהן ליטמא לחרב לא חשיב ריבוי טומאה ליטמא למת אלא טומאה חדשה 314?

יהי רצון שיהיו הדברים להלכה ולא למעשה.

חנניה שפרן ודודי גרינפלד,

בית המדרש להלכה, הרבנות הצבאית.

(תשובת הרב בעמוד הבא)

314 הערה: בשו"ת חלקת יואב תניינא ט ענף ה הוכיח מהש"ס כנגד עצה זו, וכן בסוף ספר מנחת פרי אהלות (לרב יהושע רוטנברג) באר באריכות (על דעת מורו הגרש"ז אויערבך) כי עצה זו אינה כלום, וכן דחה זאת בקוני' מנחת אשר פרשת חוקת תשע"ב.

תשובה

לכבוד הרב חנניה שפרן והרב דודי גרינפלד, הרבנות הצבאית השלו' והברכה וכט"ס. קבלתי את שאלותיכם והנני משתדל להשיב.

א. שאלתם האם רב צבאי שהוא כהן יכול להיטמא לחייל שנהרג בבסיס אימונים או שעליו להזמין רב צבאי אחר שיכול להגיע תוך כמה שעות?

הנה על פי המבואר בא"ר (סימן שע"ד) ובגשר החיים (פ"ו א"ק ז) אם אפשר לקרוא ולהזמין מישהו שיטפל בחלל, אסור לכהן להיטמא. לפי מה שביארתי בשאלתכם, האפשרויות היום לקרוא ולהזמין אחרים היא רחבה מאד, מפני שלרוב הציבור יש טלפונים ניידים. גם זמן ההגעה הוא סביר (תוך כמה שעות), וגם החלל אינו נשאר לבד אלא תחת שמירה.

לכן נראה שאין להתיר לרב צבאי שהוא כהן לטפל בעצמו בנפטר. כמובן שמותר לו להדריך אחרים מה לעשות, אך לו אסור להיטמא.

מן הראוי לעגן זאת בתקנות הרבנות הצבאית ולקבוע שרב צבאי כהן אינו רשאי לטפל בנפטרים, אלא רק להדריך אחרים. מ"מ אין לו למסור את הטיפול לידי אינם יהודים (גשר החיים פ"ו א"ק ז), משום שיש בכך פגיעה בכבוד המת.

ב. שאלתם האם אחרים חייבים לטפל במקום רב צבאי שהוא כהן כדי שלא יטמא את עצמו. הבאתם בשם התוספות שאם נחתך ראשו של אביו במדבר ואין אחרים שיטפלו בו, נטמא לו מדין מת מצוה.

נראה לענ"ד שאין הנדון דומה לראיה. אנו דנים כיצד לקבוע את הנהלים בצה"ל כהדרכה לכלל ציבור החיילים. בצבא לא שייך לומר שאין מי שיעשה, הרי זהו ציבור ולא יחיד. אם הרב הצבאי אינו רשאי מבחינה הלכתית להיטמא בעצמו, על הצבא לדאוג שמישהו אחר יעשה זאת. כמו שהצבא מאפשר שמירת שבת והלכות כשרות במטבח, עליו לאפשר לרבנים צבאיים להקפיד על הלכות כהונה. לדעתי אין זה נכון שלא למנות רבנים צבאיים בחברה קדישא, אלא יש רק לפטור את הכהנים מטיפול במת עצמו. לכן למעשה יש לאשר לרב צבאי להקפיד על הלכות כהונה מדין "וקדשתו".

ג. לאור מה שנכתב בשתי התשובות הקודמות, ממילא לא שייך לומר שאם החלל נמצא בתוך בסיס צבאי, באימון או בתאונה, הוא נחשב מת מצוה והכהן ייטמא לו, שהרי עם אמצעי הקשר יש היום אפשר לקרוא למישהו אחר בזמן קצר, ואין הבדל בין עיר או שדה. לכן למעשה אין לרב צבאי כהן לטפל במת בעצמו, אלא עליו לדאוג שאחרים יטפלו בו.

ד. גם לענ"ד נראה שמותר לכהן להיטמא רק אם בלעדיו לא תהיה קבורה, אבל לצורך החשת הטיפול גרידא, לא מצינו היתר להיטמא.

אבל גם בלאו הכי אין להתיר לכהן, מפני שהיום אין כמעט גדר של מת מצוה, כיוון שאפשר בנקל לקרוא לאחרים שיטפלו במת.

אמנם, נראה לענ"ד שבמקרה של פיגוע המוני, אם לא יאספו את החללים במהירות, הדבר עלול להשפיע לרעה על הציבור ולהכניס מורץ בלבם, אזי הטיפול המהיר במתים יש בו מעין

פיקוח נפש של הציבור וטומאת כהונה תידחה.

ה. מוזכר בהלכה שאין מתאבלים על המאבד עצמו לדעת (בגדר המאבד עצמו לדעת עיין גשר החיים פרק כה א"ק ג) כדעת הרמב"ם, אך לדעת הרמב"ן הקרובים כן מתאבלים. נכון שכהן אינו מטמא עצמו למאבד עצמו לדעת מפני שאין מתאבלים עליו, ורציתם לומר שגם דין מת מצוה אינו חל עליו.

לענ"ד שיש להבחין בין מסורות ומינים, שלא רק שאין מתאבלים עליהם, אלא גם אין חיוב לקברם ולא מתעסקים בהם כלל, כיוון שהם הוציאו את עצמם מכלל ישראל. אולם המאבד עצמו לדעת, אל אף שעבר עברה חמורה, חייבים בקבורתו, עיין גשר החיים (שם א"ק ב סעיף ו). כמו כן, כל יהודי שנהרג משום שהוא יהודי, בין בצבא ובין בחו"ל, מיתתו היא כפרתו, אבל אם מת סתם, לא, עיין סנהדרין מז ע"א.

ו. לשאלה זו אם נניח שכהן שהוא כבר טמא אין עליו איסור להיטמא עוד פעם, ולכן שאלת לדעה שסוברת שחרב היא כחלל שמטמאה את הכהן אבל הוא אינו מוזהר על זה כיוון שזויר אינו מגלח עליו, עיין תוספות נזיר נד ע"ב. ונוסף לזה יש לצרף את שיטת הראב"ד (הלכות נזירות פ"ב הט"ו) שהכהנים בזמננו בלאו הכי טמאים ולכן אין עליהם איסור להיטמא. אולם הדגול מרבבה (יו"ד סימן שעב) נוקט שגם לדעת הראב"ד יש עדיין איסור מדרבנן. ואכן יש דעה שחרב כחלל אינה מטמאה באוהל, כמובא בתוספות שם.

מ"מ בנד"ד הרמב"ם בהלכות נזירות פוסק שגם כהן שנטמא וחוזר ונטמא באותו יום עובר על איסור תורה אפילו באותו סוג של טומאה, ורק כאשר הוא נוגע במת ובאותו זמן נוגע בעוד מת נקרא מחולל מקדושת כהונתו ואינו עובר על טומאת המת השני, אך אפ פירש מהראשון אסור לו להיטמא לשני.

בנד"ד, גם אם הכהן יטמא את עצמו בכלי שנגע במת (שמותר לו לעשות זאת עפ"י התוספות), לפי הרמב"ם אסור לו לגעת במת אפילו שלא מוסיף טומאה על טומאתו, ולכן לא יוכל לנהוג כפי שהצעתם.

**החותם לכבוד התורה ולומדיה,
דוב ליאור**

ב. בדיקת חמץ בבסיסים לפני ליל י"ד / הרה"ג הרב אשר וייס שליט"א

כבוד תלמידי אהובי האברך המופלא חריף ובקי, מתון ומסיק הרב חנניה שפרן שליט"א

הנני במענה קצר על שאלתו בענין בדיקת חמץ במפקדות ומחנות הצבא האם צריך לבדוק דווקא בליל י"ד או שמא יש להקל ולבדוק יום או יומיים לפני כן. ושאלה זו כפולה ומוכפלת, את"ל שיש להקל ולבדוק בליל י"ב וי"ג האם יש להקל גם לבדוק ביום. ויש בזה שעת דחק גדול כי יש והרב האחראי על בדיקת חמץ גר במרחק רב מן הבסיס וטרחא יתירא היא לנסוע שעות רבות בליל י"ד.

ובאמת נשאלתי כמ"פ כיוצא בזה ע"י רופאים שיש להם מרפאות, ובנ"א שיש להם משרדים או חנויות ומפעלים במרחק ניכר מבתיהם האם חייבים הם לטרוח ולבדוק דוקא בליל י"ד. וזה לאחרונה נשאלתי ע"י מי שיש לו בית קיט רחוק מביתו והוא מתכוון לשהות בו עם חלק מבני המשפחה בחול המועד, האם הוא צריך לנסוע שעות רבות כדי לבדוק בליל י"ד. ויסוד השאלה באיזה נסיבות מותר להקדים את הבדיקה לפני ליל י"ד. ואבאר לכתא דא בקצרה.

א.

הנה כתב המשנה ברורה (סימן תל"ג סק"א) דמי שבדק ביום י"ג צריך לחזור ולבדוק בליל י"ד, אבל מי שבדק בליל י"ג אין צריך לחזור ולבדוק באור ליי"ד "כן הסכימו רוב אחרונים". ובשעה"צ (סק"ה) כתב דיש אומרים דאפילו לכתחלה יכול לבדוק בליל י"ג, אלא שבספר חק יוסף כתב דאף שמצד דיני בדיקה שפיר דמי מ"מ אין ראוי לנהוג לבדוק ב"י"ג כיון שנפסקה הלכה (תל"ו ס"א) דאין לברך אלא באור ליי"ד ונמצא דמפסיד את ברכה.

ולשיטתם צ"ל דמה שאמרו "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ" אינו אלא סוף הזמן אבל אינו צריך לבדוק דוקא אור ליי"ד. ולפי דבריו כתבו רבים מן האחרונים דאם משאיר חדר אחד לבדוק בליל י"ד עם ברכה שפיר דמי אף לכתחלה לבדוק בליל י"ג. כך כתב להדיא שם בחק יוסף וכן כתב בשו"ע הרב (תל"ג ס"ז).

אך לענ"ד מחדא ותרי טעמי יש להשתדל לבדוק את כל ביתו רק בליל י"ד, ואבאר.

הנה שני טעמים נאמרו בהא דקי"ל דאין מברכין על בדיקת חמץ לפני ליל י"ד :

א. בבהגר"א (סי' תל"ו ס"א) כתב דרק בליל י"ד יכול לברך "על ביעור חמץ" כיון שלמחרת חל מצות שריפת חמץ והחמץ שימצא בבדיקה עומד לשריפה, וכ"כ המשנ"ב (שם ס"ק ד').

ב. בשו"ע הרב (תל"ו ס"א) כתב דאין לברך אלא בזמן העיקרי שתיקנו לה חכמים והוא אור ליי"ד כתקנת חז"ל. וכבר כתב כן המאירי (פסחים ו' ע"א) "וכל אלו שבדקין קודם זמן יש אומרים שאין מברכין לפי שאין שעת מצוה אלא מאור ארבעה עשר ויש אומרים שמברכין ואין נראה כן".

הרי לן דאין שעת המצוה אלא מליל י"ד ומשו"כ אינו מברך על בדיקה מוקדמת, (ועיין שו"ת מנחת אשר ח"ג סימן כ"ח).

ונראה פשוט לפי טעם זה דלא רק לענין ברכה אמרו שאין זה שעת המצוה ואין זה הזמן העיקרי אלא בעיקר אמרו כן לגבי עצם מצות הבדיקה, וא"כ נראה פשוט דודאי יש לו לאדם להשתדל לבדוק בעיקר הזמן שתיקנו חכמים. ובאמת זה פשטות כוונת המשנה דבודקין את החמץ אור לארבעה עשר, וז"פ.

ובאמת מבואר להדיא בירושלמי שתיקנו חכמים לבדוק דוקא בליל י"ד, וכך איתא (פסחים א' ע"א):

"למה בלילה. א"ר יוסה שאין בדיקת הנר יפה אלא בלילה. ר' מנא לא אמר כן לשמות יב יז] ושמרתם את היום הזה לדרתיכם חקת עולם עשה שיהו היום והלילה משומרין. ויתחיל ב"ג ויהא היום והלילה משומרין אף אית ליה כ"י דמר ר' יוסי. ויתחיל אור ל"ג. אין כיני יבדוק אפי' מר"ח".

הרי לן דילפי מקרא דצריך שיהיו היום והלילה משומרין לפני תחילת החג, והקשו שיהא מותר לבדוק בליל י"ג ולמה תיקנו לבדוק דוקא בליל י"ד, ותירצו דא"כ יבדוק אפילו מר"ח, וביאור כוונתם לעני"ד שחז"ל תיקנו זמן מסויים לכל ישראל ולא נתנו תורתו של כל אחד בידו כדי שלא יבטלו את מצות הבדיקה מחמת שכחה, ועוד דשמא שוב יכניסו חמץ למקומות שכבר נבדקו, ולפיכך תיקנו לכתחלה זמן הבדיקה בליל י"ד. ומ"מ מבואר בדבריהם שאכן תיקנו לבדוק דוקא באור לי"ד.

ונראה עוד דכיון שתיקנו ברכה על מצוה זו דבדיקת חמץ כל הבודק בלי ברכה לא זו בלבד שמפסיד ברכה, אלא שעבר עבירה בביטול חיוב דרבנן לברך על המצוות. וכמבואר במשנה ריש מס' תרומות דערום לא יתרום כיון שאינו יכול לברך.

ויש בזה נפ"מ גדול להלכה, דאם משום שמפסיד ברכה, בידו להשלים ולברך ברכה בכדי להשלים את החסר. וכדרך שעושין לגבי מאה ברכות בכל יום, אבל במה שביטל מצוה דרבנן דברכת המצוה הוי מעוות לא יוכל לתקון.

ולפי"ז נראה דמה שנהגו רבים מבני התורה בזמנינו להתחיל בבדיקת חמץ לפני ליל י"ד כדי להקל מעליהם את טורח הבדיקה בליל י"ד לא טוב המה עושים מתרי טעמי כמבואר.

ונתקשיתי בזה בדברי השו"ע הרב, שהוא הלא הוא מרא דשמעתתא שכתב בריש סי' תל"ו דטעמא דמילתא שאין מברכין על הבדיקה לפני ליל י"ד משום שאין זה עיקר הזמן, והוא זה שכתב בריש סימן תל"ג שמותר לכתחלה לבדוק בליל י"ג אלא שצריך להשאיר חדר אחד לברך על בדיקתה בליל י"ד, ובעניי צריך לי עיון בזה.

וכמו כן תמה אני על מה שכתב בחק יוסף שם דאם משאיר חדר כדי לבדוקו בברכה בליל י"ד שפיר דמי כיון שאינו מפסיד ברכה, ולכאורה נראה טפי דלא משום חסרון ברכה קפדינן אלא משום ביטול מצות חכמים לברך על המצוה.

ולכאורה יש ליישב דהבודק לפני ליל י"ד כשאינו יוצא בשיירא או מפריש לים ואינו עושה ביתו אוצר הרי אינו מקיים מצוה כלל כיון שזמן הבדיקה הוא באור ל"ג ולא אמרו שיבדוק בתוך ל' יום אלא להני שלא יהיה בידם לבדוק בליל י"ד, וכיון שאין כאן מצוה כלל ממילא אינו מבטל כל ברכה. והרי זה דומה למה שכתבתי במק"א דמותר לכתחלה להטביל כלים ע"י

גוי ואין בזה קפיידא מצד ביטול ברכת הטבילה, דכיון שעושה ע"י גוי פטור הוא מן הברכה וכיון שפטור הוא אין בו ביטול מצוה, משא"כ במי שמפריש תרומה כשהוא ערום דודאי חייב לברך על ההפרשה אלא שאסור לו לברך ערום. (וידעתי שדעת הפר"ח [יו"ד סימן ק"כ ס"ק ה'] והמחנה אפרים [שלוחין סי' י"א] שהמטביל כלים ע"י גוי יכול לברך על הטבילה, והארכתי בדבריהם אריכות גדולה [עיינן שו"ת מנחת אשר ח"ג סימן נ"ה ומנחת אשר ויקרא סימן נ"ג אות ד'], אך אין הלכה כמותם, ולהלכה קיי"ל דודאי אינו מברך על מעשה גוי כיון דאין שליחות לנכרי, ואכמ"ל).

אך באמת אין זה נראה כלל ונראה יותר דכל הבודק תוך לי מ"מ קיים מצות הבדיקה אלא שביוצא בשיירא וכדו' התירו לו לעשות כן לכתחלה משא"כ במי שיושב בביתו בליל י"ד, אך אין זו תקנה מיוחדת ומצוה חדשה של בדיקת חמץ תוך לי במי שיוצא לדרך, ומשו"כ נראה דכל הבודק לפני ליל י"ד לפי השיטות שאינו צריך לחזור ולבדוק נכנס לשאלה של ביטול ברכה. ועיין בשער הציון (סימן תל"ג ס"ק ה') דמבואר מדבריו דלשיטת פוסקים דהיוצא בשיירה בודק לפני שהוא יוצא בברכה (שיטת הבי"ח והפרי חדש, ועיין שו"ת מנחת אשר ח"ג סימן כ"ח), הוא הדין לכל מי שבודק לפני ליל י"ד, ולשיטתו ודאי אין זה מן הנכון לבדוק לפני ליל י"ד כיון שנכנס כתחלה לספק ברכות ולמחלוקת בין גדולי הפוסקים אם צריך לברך.

אך לול"ד נראה יותר דעד כאן לא אמרו אלא במי שמצווה לבדוק לפני ליל י"ד כגון היוצא לשיירה והמפריש לים והעושה ביתו אוצר אבל מי שדינו לבדוק בליל י"ד לכו"ע לא יברך לפני כן, אך מ"מ נראה דיש בכך עבירה דביטול ברכת המצוה כיון דמ"מ מקיים מצוה בבדוקו תוך לי יום, ודו"ק בכ"ז.

ב.

אמנם במקום שאכן יש בזה טרחא יתירא כבנידון דידן נראה דשפיר דמי ומותר אף לכתחלה לבדוק לפני ליל י"ד מחדא ותרי טעמי, ואבאר.

א. הנה במק"א כבר הארכתי בשאלה כמה טרחא צריך האדם לטרוח על מנת לקיים מצות עשה (עיין מנחת אשר בראשית סימן ל"ט אות ב' ומנחת אשר על המועדים ח"א סימן ל"ה) והבאתי מקורות דכשם שאין האדם חייב לבזבז הון רב על המצוות (כמ"ש הרמ"א סימן תרנ"ו ס"א) כך אינו חייב לטרוח טרחא יתירא, ועי"ש באריכות הדברים. אך עד כאן לא אמרו אלא בביטול מצוה, אבל בבדיקת י"ג הלא אינו מבטל מצותו אלא מקיימו אופן דבדיעבד ובה פשוט דבמקום שיש טרחא יתירא מותר אף לכתחלה לבדוק ב"ג.

ונראה לחלק בין מי שקשה לו לטרוח ולבדוק ביתו בליל י"ד למי שצריך לנסוע למרחקים לבדוק את החמץ בבית אחר. דהנה בשלשה תחומים דנתי במדת הקושי והטורח המוטלת על האדם בקיום המצוות. א. כמה הוצאות עליו להוציא. ב. כמה טרחא עליו לטרוח. ג. כמה צער עליו להצטער על מנת לעשות רצון ה' ולקיים מצוותיו. ויש דמיון בין שלשת השאלות הללו דבכולן אנו דנים מה גבול חובת ההשתדלות שעל האדם בקיום המצוות.

והנה כתב הרמ"א (סימן תרנ"ו ס"א) "ומי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת א"צ לבזבז

עליה הון רב". ונחלקו הפוסקים כמה אכן חייב להוציא. אך כבר כתבתי במק"א (מנחת אשר על המועדים ח"ב סימן ח') את נלעני"ד בדבדוק כתב הרמ"א לשון כללית ועמומה ובגדר הון רב לאו כל אנפין שוין, וככל שההוצאות מקובלות וסבירותן חייב אדם להוציאן, וכל שההוצאות מוגזמות ומופלגות מן המקובל הוי הון רב.

וכך נראה גם לגבי צער, דאטו פטור אדם ממצות מילה משום הכאב והצער שבמילה ופריעה, הלא פשיטא דבהכי חייביה רחמנא, והכאב הנגזר מן המצוה מצד עצם טבעה ודאי חייב בו האדם, דכשם שהוא חייב להוציא הוצאות סבירות הנגזרות בהכרח בקיום המצוה כך גם בצער, אבל צערא יתירא שאינה נגזרת מטבעה של מצוה יש בה כדי לפטור את האדם ודינה כהון רב. וכך גם לגבי טרחא, דפשוט הדבר דחייב אדם בכל טרחא נגזרת מטבעה של המצוה, וראיה לדבר ממצות עליה לרגל דודאי יש בה טרחא עצומה וחייבים בה כל ישראל אבל כאשר מדובר בטרחא יתירא שאינה נגזרת מטבעה של המצוה יש בה כדי לפטור את האדם.

ולפי"ז נראה דחייב אדם לבדוק את כל ביתו בליל י"ד שהוא עיקר זמן הבדיקה אף אם יש בזה טירחה כיון שזה טבעה ודרכה של מצוה זו, אבל אינו חייב להרחיק נדוד לבדוק מקומות נוספים דטרחת הנסיעה אינה קשורה לעצם מצות הבדיקה. ודו"ק בכ"ז כי הדברים נכונים וברורים.

ומ"מ נראה דכיון שבנידון דידן לאו בביטול מצוה עסקינן אלא בקיומה באופן שבדיעבד ודאי שיש מקום להקל שיבדוק לפני ליל י"ד כאשר הבדיקה מצריכה נסיעה למרחקים. ונראה עוד דכשם שאמרו שהיוצא בשיירא המפרש לים בודק תוך שלשים, וכן העושה בית אוצר, ולא חילקו בין היוצא שיירא להציל מן הגייס והדליקה ובין היוצא לטייל, אלא כל שצריך לצאת לפי דעתו מותר לו להקדים ולבדוק תוך ל', ולא חייבוהו לשהות בביתו או לחזור מן השיירא כדי לבדוק בעתו ובזמנו, כך גם בכל ענין שהוא רחוק מביתו בליל י"ד, דמה לן אם יצא בשיירא והתרחק מביתו שאינו חייב לחזור לביתו, ובין מי שיושב בביתו ורחוק הוא מבית אחר שמוטל עליו לבדוק, ולא מסתבר כלל לומר דהוי תקנה מיוחדת אך ורק למי שיוצא בשיירא או הפורש לים או עשה ביתו אוצר, דכיון שמצינו כן בגי' גווני, מסתבר טפי דהוא הדין והוא הטעם לכל ענין שיש בו טרחא יתירא ורחוק הוא מן הבית שעליו לבדוק שמותר לו להקדים את הבדיקה.

ומשום כל זה נראה דבכל הני גווני אין האדם חייב להרחיק נדוד בליל י"ד ולנסוע למרחקים על מנת לבדוק חמץ בליל י"ד, אבל כשמדובר בחובת הבדיקה בביתו יש עליו להשתדל בכל דרך לבדוק את כל הבית בליל י"ד.

ג.

אך מ"מ יש ללמד את הבריות במה שמצוי בזמנינו כמעט בכל בית ובית שמכשירים את המטבח כמה ימים לפני הפסח ובליל י"ד כבר מבשלים בו מאכלי פסח, וכמעט בלתי אפשרי לרוקנו מכל מצרכי וכלי הפסח כדי לבדוק, ולעני"ד דינו כמי שעשה ביתו אוצר שמותר לו לבדוק תוך ל' יום, אך אם לא בדק פסקו המג"א (סי' תל"ו ס"ק ה') והמשנ"ב (שם ס"ק י"ב) שצריך לפנותו ולבדוק. ומשו"כ יש ללמד לבדוק חמץ כדן משעה שגמרו לנקותו לכבוד פסח ולפני שמכניסים למטבח כל כלי הפסח ומצרכיו, דאם לא בדקו כדן לפי רוב הפוסקים צריך לפנותו ולבדוק.

אמנם בדיעבד נראה דאם שכח לבדוק אין צריך לפנות את המטבח מחדא ותרי טעמי:
א. הנה כתב השו"ע (תל"ג סעיף א'): :

"המכבד חדרו ביי"ג בניסן ומכוין לבדוק החמץ ולבערו ונוהר שלא להכניס שם עוד
חמץ, אף על פי כן צריך לבדוק בליל י"ד". ומקור הלכה זו בתרומת הדשן
(ח"א סי' קל"ג).

ובמשנ"ב (ס"ק מ"ה) כתב:

"שהכיבוד אינו בדיקה גמורה שמא נשתייר חמץ באיזה גומא ואפילו אם בדק לאור
הנר בחורין ובסדקין ג"כ צריך לחזור ולבדוק בלילה ככל ישראל שלא לחלק בין בדיקה
לבדיקה".

ובשער הציון (ס"ק נ"ו) כתב לפי הטעם השני דאם משייר חצר אחד לבדוקו בליל י"ד שפיר
דמי דמ"מ בודק הוא עם כל ישראל, אך כתב לפקפק:

"ווגם דין זה אינו ברור כל כך, דיש לומר שלא תחלוק קאי אכל בית ובית".

והנה שני טעמים אלה מקורן בתרוה"ד שם, והוא זה שכתב דלפי הטעם שלא תחלוק בין בדיקה
לבדיקה אם משאיר חדר א' סגי אלא דמ"מ צריך לחזור ולבדוק משום חורין וסדקין, עיי"ש.

ולפי זה יש מקום גדול לטעון דכיון שבזמנינו אין חורין וסדקין יש להקל בשעה"ד ובדיעבד
לסמוך על דעת התרוה"ד דדי אם משאיר חדר אחד לליל י"ד.

אמנם כ"ז רק במי שהתכוין לבדוק בשעת כיבוד הבית, אך באמת לא נתברר אצלי גדר זה
שכתב השו"ע שמתכוין לבדוק בשעת הכיבוד, ונראה לכאורה דכל המנקה חדר לשם פסח
ובשעת הנקיון מתבונן שלא ישאיר חמץ הו"ל כבודק בשעת הכיבוד.

ועוד יש להקל בזה לפי"ד הגרש"ק והמהרש"ם דכל שבדק חדרו מחמץ ונוהר מעתה שלא
להכניס בו חמץ הו"ל כמקום שאין מכניסין בו חמץ ופטור מבדיקה, ועיין מה שכתבתי בזה
בשו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן ל'), ואף שלכאורה דבריהם נסתרים מדברי השו"ע הנ"ל, יש
ליישב, ולא נתפנתי כעת להאריך בזה. ומ"מ נראה דבדיעבד יש להקל בזה.

ובדבר השאלה אם יש מקום להקל בשעת הדחק לבדוק ביום י"ג כדי שלא יצטרך לשהות
במרפאה או בבסיס וכדו' עד שעות הלילה יש לעיין, דהנה אמרו (שם ח' ע"א) "אכסדרה לאורה
נבדקת". ונחלקו הראשונים אם מותר לכתחלה לבדוקה לאור הנר או דמהני רק בדיעבד,
לדעת רש"י והרי"ף מותר אף לכתחלה ולדעת הרמב"ם מהני רק בדיעבד.

ובשו"ע (תל"ג ס"א) נקט המחבר דמהני בדיעבד ומ"מ כתב המשנ"ב (סק"ו) שאם בדק אכסדרה
לאור הנר אין צריך לחזור ולבדוק אור ליי"ד, ובשעה"צ (שם ס"ק י"ב) כתב דאפשר דבאכסדרה
ביום י"ג דומה לבדיקה לאור הנר בליל י"ג, ובזה רבים מן האחרונים מקילים אפילו לכתחלה,
עיי"ש. ונראה דכל חדרי הבית בזמנינו דינם כאכסדרה ועדיפי מינייה דהלא אור החשמל מאיר
את החדר באור בהיר על כל פינותיו ועדיף מאור יומם באכסדרה.

ולהלכה נלענ"ד דבשעת הדחק גדול יש להקל אף לכתחלה לבדוק אור ליי"ג, דבשעה"ד סמכינן

אדעת יחיד בדרבנן כמבואר ביו"ד (סימן רמ"ב בכללי הוראה להשי"ך ס"ב) וק"ו בני"ד דאין זה דעת יחיד אלא חלק מחשובי הראשונים, ובדיקת חמץ דרבנן. ודו"ק בכ"ז.

באהבה יתירא
אשר וייס

ג. חובת ההקפדה על איסורי דרבנן בצה"ל/ הרב מחבר הספר 'אורחותיך למדני'

לכבוד הרה"ג חנניה שפרן שליט"א

אם חיילי המחנה פטורים מצום דרבנן

כתב כת"ר, "עד כמה חובה על צה"ל להשקיע מאמצים להימנע מביצוע אימונים בשמש בימי צום ובפרט בתשעה באב בכדי לאפשר לחיילים לצום? [שאלה זו מטרידה אותנו מאד כי באימון המתפרס על שבוע שלום, הפסקתו ליום אחד מקשה מאד על יעילות האימון, ובפרט באימוני חיילי מילואים שכל גדוד מילואים מתאמן בכל שנה שבוע אחד בלבד ובסיסי האימון צפופים מאד. תיאום מראש להפסקת האימונים בצום מורכבת מאד לביצוע כלכלית ומבצעית. פקודות הצבא מתירות לחייל מתענה להימנע מאימון, אבל פעמים רבות נשאלתי מחיילים שתפקידם משמעותי באימון כיצד לנהוג כי הפסקתם מהאימון תשבש אותו מאד. בצה"ל הסכנה מצויה בפנינו בכל עת, ורק אימוני הצבא וחוזקו מרתיעים את האויב מלהילחם, והשאלה עד כמה חובה לשנות את גרף הפעילות לקיים מצווה דרבנן של תענית]. "עייך דברי כת"ר.

א כבר מצינו שכתב הרמב"ם בהל' מלכים פ"ו ה"יג. "ארבעה דברים פטרו במחנה. אוכלים הדמאי. ופטורים מרחיצת ידים בתחלה. ומביאין עצים מכל מקום. ואפילו מצאן תלושים ויבשים אין מקפידין על כך במחנה. וכן פטורין מלערב עירובי חצירות במחנה...". ע"ש. וזה לפי המשנה בעירובין יז. ע"ש. ונראה שזה מיירי אף שהם אינם ממש עוסקים במלחמה כשהם במחנה, אלא הם רק "היוצאת למלחמה" כמ"ש רש"י בעירובין שם, דהיינו שהם יוצאים למלחמה אבל עדיין הם לא הגיעו לאויב. ולכן עדיין הם חייבים בשאר מצוות כגון ק"ש וכו', משא"כ בשעת מלחמה ממש שהם פטורים מכולם משום הסכנה. ולכן אמרו חז"ל שהיוצאים במחנה למלחמה, אף שעדיין הם חייבים בשאר מצוות, מ"מ הם פטורים מד' דברים הנ"ל. ונראה הסברה שאף הם פטורים מצומות דרבנן, וזה מפני ק"ו, דהיינו שאם הם פטורים מד' דברים הנ"ל שאינם מחלישים את גופם בשעת מלחמה, ק"ו שהם פטורים מצומות דרבנן שמחלישים את גופם בשעת מלחמה.

אלא עדיין יש לחקור בגדר "מחנה" ובגדר "היוצאת למלחמה". כתוב בירושלמי בפ"ק דעירובין הל"י. "כמה הוא מחנה, רבי חנניה אחר מאה... רבי יוחנן אמר עשרה ויבאו נערי דוד וידברו אל נבל וגו' מהו וינוחו ר' יוסטא בר שונה אמר נעשו מחנה." עיין שם בפני משה. ונראה מסתימת ראיה זו משמואל א' פ"כה, שאף עשרה חיילים אלו היו פטורים מד' דברים הנ"ל, כיון שאף הם בכלל מחנה היוצאת למלחמה. וא"כ יש להעיר, שהלא עשרה אלו לא יצאו כלל למלחמה עם נבל, אלא הם רק יצאו לשאול ממנו מאכלים וצידה לדרך כמ"ש שם "תנה נא את אשר תמצא ידך". ולכן איך סבר הירושלמי שזה בכלל "מחנה". ועוד, אלו עשרה היו יוצאים ממחנה של דוד, ובאותה שעה אף דוד לא היה עוסק במלחמה, שכתוב שם בפסוק א. "וימת שמואל ויקבצו כל ישראל ויספדו לו ויקברהו בביתו ברמה, ויקם דוד וירד אל מדבר פארן." ופירש במצודת דוד שם, "דהאנשים הולכים ושבים לספוד את שמואל, ופחד פן ימצאוהו מי מאנשי שאול, ולזה הלך משם למדבר פארן, ולכן סמכו למיתת שמואל." ע"ש. הרי דוד לא היה במדבר פארן כדי לצאת למלחמה באותה שעה, אלא רק כדי לברוח מאנשי שאול שהיו שם בשעת ההספדים על שמואל. ולכן איך סבר הירושלמי שמחנה זה של עשרה, היה בכלל "היוצאת למלחמה".

ועוד, מצינו שאפשר לומר שהרמב"ם פסק כסברה זו דמחנה הוא אף עשרה, שהוא כתב שם "וכן פטורין מלערב עירובי חצירות במחנה אלא מטלטלין מאהל לאהל ומסוכה לסוכה והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים כדי שתהיה רשות יחיד כמו שנתבאר בהלכות שבת. ואין מחיצה פחותה מעשרה." וכתב רבי דוד יצחק מן ז"ל בבאר מרים שם, "ובסי' קרית מלך כאן כי בשם בעל החזו"א זצ"ל, שמש"כ הרמב"ם ואין מחיצה פחותה מעשרה הוא ט"ס, וצ"ל אין מחנה פחותה מעשרה (ובחזו"א עירובין סי' קי"ד סי"ו הביא הדין רק בשם הירושלמי ומ"מ הנ"ל, ולא הביא מדברי הרמב"ם), ובפשוטו מוכרח כדבריו, דאל"כ מה לו להרמב"ם כאן לקבוע הכלל שאין מחיצה פחותה מעשרה לאחר שכבר כי בדין זה דבעי מחיצת עשרה, וכי הלי' שבת קמ"ל כאן הרמב"ם, ומש"ה מסתבר כדבריו שיש לגרוס ואין מחנה וכו'. ע"ש. ולכן מצינו דקי"ל כדרשה זו של עשרה חיילים של דוד, ולכן ממילא מובן שאף עשרה חיילים אלו פטורים מד' דברים הנ"ל. וק"ו שהם פטורים מחיוב צום דרבנן.

ואל תשיבני שכוונת הירושלמי רק ללמוד מחיילי דוד שאף עשרה בכלל "מחנה" כיון שכתוב בפסוק שם "וינוחו" וזה לשון "מחנה", אבל אין כוונת הירושלמי לומר שאותו מחנה של עשרה גם היו פטורים מד' דברים הנ"ל כיון שבאותה שעה הם לא יצאו ממש למלחמה, שזה דחוק, שיותר מסתברא לומר שכיון שהירושלמי למד דין "מחנה" מחיילי דוד, שאף אותו מחנה היה פטור מד' דברים הנ"ל. ועוד, למ"ד שיש מאה חיילים במחנה למדין כן מגדעון (שופטים פ"ז) כמבואר בירושלמי שם, ושם ודאי שהם היו ממש יוצאים למלחמה עם מדין, ולכן הו"ל לירושלמי לדחות הראיה מחיילי דוד מטעם ששם המחנה לא יצא למלחמה משא"כ במחנה של גדעון, אלא צ"ל שאין לחלק ביניהם, ושני מחנים אלו היו פטורים מד' מדברים הנ"ל.

ולכן נראה לפרש דאה"נ שעשרה חיילים אלו לא היו עוסקים ביציאה למלחמה, אלא צ"ל שכיון שהם היו חיילים והם היו מוכנים וראויים לצאת למלחמה שעדיין הם בכלל "מחנה" והם היו פטורים מד' דברים הנ"ל, שכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו.

ב) ולפי זה יש לדון במציאות בזה"ז. וי"ל שאם החיילים הם בכלל הצבא הסדיר והם ראויים לצאת למלחמה או כדי לשמור את הגבול מכניסת אויבים וכו', שאף הם פטורים מד' דברים הנ"ל וגם מצום דרבנן, אף בשעה שהם אינם ממש יוצאים למלחמה. אולם אם הם אינם מצבא הסדיר אלא הם רק גיבוי במקרה שהם נדרשים, ואחר האימונים הם חוזרים לביתם ולעבודתם, אז הם אינם בכלל החיילים שפטורים מד' דברים הנ"ל, וגם הם חייבים בצומות.

ואה"נ שאף באלו חיילים שהם בצבא הסדיר והם ראויים לצאת למלחמה וכו', עדיין אולי י"ל שהם חייבים בד' דברים הנ"ל לפי מ"ש בירושלמי שם "עד כדון בשאינן סמוכין לחורש, ואפילו סמוכין לחורש, עד כדון בשאינן סמוכין למעיין, ואפילו סמוכין למעיין." פירש בקרבן העדה, "עד כאן לא התירו העצים אלא בשאינן סמוכין ליער, אבל בסמוכין ליער לא, או דלמא אפילו בסמוכין ליער נמי מותרין. עד כדון בשאינן סמוכין למעיין – ותא קמיבעיא ליה הא דפוטרין אותן מרחיצת ידים בשאינן סמוכין למעיין, אבל בסמוכין למעיין חייבין ברחיצת ידים, או דלמא אפילו בסמוכין למעיין פטורים." ולפי זה הדבר מוטל בספק. ולכן י"ל שכיון שמים מצוים במחנה הצבא שעדיין הם חייבים בנטי"י. אלא עדיין י"ל שהם פטורים מצום כיון שלא שייך לומר לגבי צום שהוא דבר קל להם לצום. ועוד, נראה לפי פירוש הפני משה שם שאף הסמוכים הם פטורים ע"ש. ולכן ק"ו שהם פטורים מצום.

ג) וראיתי בספר תורת המחנה פ"יח הלי' נטי"י לסעודה, תשובה ב', שכתוב לגבי דין שהחיילים

במחנה פטורים מדי דברים הנ"ל, "בפשטות אין פטור זה חל אלא בשעת מלחמה וההערכות לקראתה, ולא במחנה המוקם במסגרת אימון שגרתי (כ"כ בספר הצבא כהלכה שם סע' ו בהערה שם, וכ"כ הגר"ש רפאל שם שאין לחיילים המתאמנים אימוני שיגרה שם "מחנה", ואף דבשו"ת משיב מלחמה ח"א עמוד קמד נקט אחרת ע"ש). ומאידך פשוט שחז"ל לא נצרכו לחדש פטור מנטילה בשעת הלחימה ממש. ונראה שאף מחנה ארעי המוקם במסגרת פעילות בטחון שוטף בגזירה ששכיחים בה היתקלויות עם האויב, או בשטח כינוס הממוקם סמוך למרחב שמתבצעת בו פעילות מבצעית מיוחדת, בכלל פטור זה (ולענין אם גם פעילות בטחון שוטף שגרתי בקו הגבול מוגדרת כ"מחנה היוצא למלחמה", עיין בשו"ת משיב מלחמה ח"א עמוד קנד שכתב שאף חיילים היושבים במחנות ובמוצבים האחרים על בטחון שוטף בכלל פטור זה, וכעין זה במאמר הגר"ש רפאל שם, ואילו בשו"ת היכל יצחק סוף ס"מז נקט שאין פעילות זו בכלל מחנה היוצא למלחמה, וכן הורו הגר"ש אלישיב והגר"ד אליעזרוב, הובא בספר הצבא כהלכה פ"י הערה יט). יש מן האחרונים שהורו שאף מוצבי קבע הממוקמים בגזירה ששכיחים בה אירועי לחימה מוגדרים כ"מחנה היוצא למלחמה" (שו"ת משיב מלחמה ח"א עמ' קנז, הגר"ש רפאל שם), ויש שנקטו שאין דין "מחנה" אלא בחניון ארעי (שו"ת היכל יצחק סוף ס"מז שו"ת משפטי עוזיאל ס"נד). "ע"ש. ולעני"ד יש לדון בכל זה לפי ה"מחנה" של עשרה חיילים של דוד הנ"ל.

עכ"פ נראה שהכל תלו במציאות, ואם חיילים אלו ראויים לצאת למלחמה או כדי לשמור את הגבול מכניסת אויבים וכו', אף שבאותה שעה אין כוונתם לצאת ממש למלחמה, שכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, אז הם פטורים מצום דרבנן. כן נראה לענ"ד.

האם חובה לשנות באיסורי דרבנן במקום חולי שיש בו סכנה?

א) כתב הרב המגיד בהל' שבת פ"ב הל"יא. "כתב הרמב"ן ז"ל ושמעינן מינה דכל צרכי חולה אע"פ שיש בו חולי סכנה היכא דאפשר למעבד לה למלאכה בשנוי שלא יתחלל בה שבת משנין ואין מחללין והוא שלא יתאחר צרכו של חולה כלל בשנוי זה, ותנן נמי גבי מילה (שם דף קל"ג) ונותנים עליה אספלנית וכמון לא שחק מערב שבת לועס בשינוי ונותן לא טרף יין ושמן נותן זה בעצמו וכו'. וש"מ אע"פ שסכנה היא לו אין מחללין את השבת לעבור על דברי תורה אלא עושין המלאכות בשינוי בדבר שהוא משום שבות ובלבד שיעשה כל צרכו של חולה בזריזות עכ"ל. ומלשון רבינו ז"ל נראה שאין חולה שיש בו סכנה בכלל השנוי אלא החיה וזהו שכתב הרי היא בסכנת נפשות ולא הזכיר השינוי בחולי שיש בו סכנה, וכתב למעלה כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים וכו'. והטעם בזה נראה מפני שכאב היולדת וחבליה הם כדבר טבעי לה ואין אחת מאלף מתה מחמת לידה ולפיכך החמירו לשנות במקום שאפשר ולא החמירו בחולה. ודין המילה הוא לפי דעת רבינו מפני טענה אחרת מפני שהן מכשירין שהיה אפשר לעשותן מערב שבת כמו שהזכיר רבינו פרק שני מהלכות מילה. " הרי לדעת הרמב"ם אין צריך שינוי כשיש סכנה, ולדעת הרמב"ן צריך שינוי כדמצינו לגבי יולדת ומילה.

ולדעת הרמב"ן בעינן שינוי אף באיסורים שהם רק מדרבנן כדמצינו במילה במשנה בשבת קלא. שכתוב שם "עושין כל צרכי מילה [בשבת] מוהלין ופורעין ומוצצין ונותנין עליה איספלנית וכמון, אם לא שחק מע"ש לועס בשינוי ונותן, אם לא טרף יין ושמן מע"ש יתן זה בעצמו וזה בעצמו, ואין עושין לה חלוק לכתחילה אבל כורך עליה סמרטוט, אם לא התקין מע"ש כורך על

אצבעו ומביא ואפי' מחצר אחרת. " הרי האיסור לטרופן יין ושמן הוא רק מדרבנן, וכן איסור הוצאה מחצר הוא רק מדרבנן, ועדיין בעינן שינוי. וכן נראה מהר"ן שם (דף נג ברי"ף ד"ה והיכא) בשם הרמב"ן וכן נראה ממ"ש הר"ן שם (ד"ה ואינו) לפרש דעת בעל המאור והרשב"א דבעינן שינויים אף באיסורי דרבנן אף אחר המילה כשיש סכנה לילד. וכן מבואר בחידושי הר"ן שם ע"ש. וכן נראה מהביאור הלכה ס"שלא. ת. ד"ה חלוק, שכתב "... אבל מרשב"א ושאר ראשונים משמע דהוא בכלל סכנה, ונ"מ מזה לאחר המילה אם מותר להביאו דרך ר"ה כשאין לו עצה אחרת. " הרי כשאפשר יש להביא הסמרטוט בשינוי על אצבעו ומחצר אחרת (עיינן מרן שם).

ואה"נ שלדעת הרמב"ן כשיש רק סכנת אבר ולא סכנת הגוף דלא בעינן שינוי כלל כמ"ש הרב המגיד לדעתו בה' שבת פ"ב הל"י. וז"ל "אבל הרמב"ן ז"ל חלוק בדין הראשון ואומר שלא התירו כל שבות בחולי שאין בו סכנה אלא דוקא שבות שיש בו שנוי ונעשה כלאחר יד אבל שבות הנעשה ע"י ישראל והוא נעשה כדרכו לא התירו... אבל אם יש בו סכנת בטול אותו אבר שנשבר מותר. ע"כ דבריו. " וכן פסק מרן בס"שכח. יז. ע"ש. הרי לדעת הרמב"ן אף כשאין פק"נ אלא רק סכנת אבר לא בעינן שינוי. מ"מ י"ל שזה דוקא כשא"א בלא שינוי שיש להתיר כדרכו, אבל לפי מ"ש הרמב"ן לגבי מילה הנ"ל מבואר שכשאפשר צריך שינוי אף באיסור דרבנן כשיש פק"נ.

אלא כתוב במשנה בשבת קיא. "החושש בשינוי לא יגמע בהן את החומץ...". וכתוב בגמ' שם "לא יגמע ופולט, אבל מגמע ובלוע. " ופירש"י שם "לא יגמע ופולט. דמוכח דלרפואה היא. " הרי האיסור כאן הוא רק דרבנן שנראה כרפואה. וכן ופירש"י בע"ז כח. "לא יגמע בשבת. דכל רפואה אסרו חכמים לעשותה בשבת היכא דליכא סכנה משום שחיקת סממנין במסכת שבת (דף נג:). " אלא כתב בחידושי הר"ן בע"ז שם ד"ה חושש, "החושש הוא דלא הא כייבי ליה טובא שפיר דמי. כלומר דככי ושיני הרי הן כמכה של חלל... דאי לאו משום סכנתא לא הוה שרינן לגמוע ולפלוט כיון דאיכא תקנתא כדנתי סיפא אבל גומע ובלוע. " וכן הוא ברמב"ן שם כח: ד"ה עין, ע"ש. הרי משמע שכשיש סכנה מותר לגמוע ולפלוט, אף שאפשר לעשות שינוי דהיינו לבלוע את החומץ, וזה שלא כנראה לדעת הרמב"ן והר"ן הנ"ל לגבי מילה. וכן דקדק הדעת תורה בא"ח ס"שכח. יז. ע"ש. אלא י"ל דשאני כאן שאין בליעת החומץ נחשב "שינוי", כיון שזה דבר רגיל לבלוע משקים, ואה"נ שיש כאן תקנה לבלוע את החומץ אבל אין תקנה זו בכלל כלאחר יד, שבעצם אין שינוי במעשה של בליעת משקה. משא"כ לגבי דין מילה שהוצאת הסמרטוט היא כלאחר יד כמבואר שם. ולכן עדיין י"ל שלדעת הרמב"ן והר"ן ודעי' שאם אפשר לשנות אף כשיש רק איסור דרבנן, שצריך לעשות כן אף כשיש סכנה.

ב) ולפי זה נראה שלדעת מרן שפסק כהרמב"ם בס"שכח. יב. והוא השמיט דעת הרמב"ן דבעינן שינוי כשאפשר, נראה דלא בעינן שינוי אף במלאכת דאורייתא כשיש סכנה וכ"ש באיסורי דרבנן (עיינן ב"י שם ד"ה ומ"ש רבינו וכן מכה, ועיינן עוד לקמו בדעת מרן ב"ד ס"רסו. ד.) אלא כתב הרמ"א בסעי' יב. שם "וי"א דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי, עושה ע"י שינוי, ואם אפשר לעשות ע"י אי"י בלא איחור כלל עושינן ע"י אי"י וכן נוהגים...". ע"ש. וזה כדעת האור זרוע כמבואר בדרי"מ שם בס"ק ג. שהוא כתב על מ"ש הבי"ד דהיכא דאפשר ע"י אי"י מצוה בישראל, "וכן משמע מדברי הר"ן דף קל"ט ע"א אבל מדברי ראבי"ה לא משמע כן

כמו שאכתוב למטה, והא"ז כתב בהדיא כדברי התוספות והר"ן, מיהו כתב דאם ישראל יכול לעשות ע"י שינוי בלי דיחוי עושה. "ולגבי דעת הראב"י הרמ"א כיון למ"ש בדרי"מ לקמן ס"ק טו. "מיהו כמדומה לי שנוהגין כדברי ראב"י דכל היכא דאפשר לא"י בלא שיהוי עושין לו הכל ע"י א"י." ע"ש. ולפי זה מצינו שהרמ"א הביא דעת הר"ן רק לגבי דין א"י ולא לגבי דין שינוי, והרמ"א למד דין שינוי רק מהאור זרוע והוא לא הזכיר דעת הר"ן כלל בדין שינוי.

וראיתי באור זרוע הלכות יולדת אות קח. ס"ק א. ד"ה מר, שכתב "ואין אומרים יעשו דברים אלו ע"י עכו"ם וע"י קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל. וכתב שם בתוספות ריב"א כלומר אפילו היכא דאיכא עכו"ם וקטנים מיד בההיא שעתא אין אומרים להם לעשות... וההיא דלעיל דאמרינן כמה דאפשר לשנויי משנינן ומהדרי אהיתרא ואע"ג דאיכא סכנת נפש, י"ל במקום שיכול ישראל עצמו ע"י שנוי ואין לו דיחוי בהשינוי מוטב ודאי שיעשה בהיתר ואל יעשה באיסור." ע"ש. ומ"ש "וההיא דלעיל" הוא כיון לדין יולדת, שכתב האו"ז לעיל בד"ה מתניי, "יתנן מילדין את האשה בשבת... ואם היתה צריכה לשמן מביאה לה ביד, פי' בכפה ולא בכלי דכמה דאפשר לו לשנויי משנינן". והוא לא הביא ראיה מדין מילה כלל. ולכן י"ל שכמו שהראיה מדין יולדת דברה בשינוי באיסור דאורייתא, דהיינו הוצאה ברה"ר כמ"ש רש"י בשבת קכח. וז"ל "מביאה לה שמן. דרך רה"ר", ולא באיסור דרבנן, ה"ה י"ל שבשאר מלאכות בעינן שינוי אם אפשר, דוקא לגבי מלאכות דאורייתא, והא דמצינו לגבי מילה שצריך שינוי אף באיסורי דרבנן כדלעיל, י"ל שהמשנה דברה קודם המילה כשאין סכנה, אבל אה"נ שאחר המילה כשיש סכנה דלא בעינן שינויים באיסורי דרבנן. וכן דעת הב"ח ב"ד ס"רסו. ד"ה ומ"ש אין עושין לה חלוק, וז"ל "...ומביא דרך מלבוש אפילו מחצר אחרת שלא ערבה דאלמא רשות הרבים לא יביא היינו דוקא קודם שנימול דאם לא אפשר אלא דרך רה"ר תדחה המילה עד למחר, אבל לאחר שנימול אע"ג דלא אפשר אלא דרך רה"ר שרי דכיון דנימול כבר ואיכא סכנה אפילו להבעיר אש ולהחם חמין ולשחוק כמון ולהביא דרך רה"ר בלא דרך מלבוש נמי שרי, דאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש." ע"ש שהוא דקדק כן בלשון הטור. וכן משמע מלשון האור זרוע בה"ל מילה אות קו. ס"ק ב. ג. שכתב "...ואיני יודע אי הכי הלכתא ואי דוקא מחצר אבל לא דרך רה"ר", שאם זה מיירי אחר המילה פשוט הוא שאף בדרך רה"ר מותר לכרוך על ידו כיון שיש סכנה, ולכן ע"כ לומר שלדעת האור זרוע המשנה דברה לגבי קודם המילה וכמ"ש הב"ח הנ"ל. ולכן אין להביא ראיה מדין מילה שאף באיסורי דרבנן בעינן שינוי. (אלא נראה שלדעת האור זרוע במלאכת דאורייתא אם אפשר בשינוי מה טוב כדמצינו בדין יולדת, אבל נראה מלשון הב"ח שאף במלאכת דאורייתא לא בעינן שינוי. ולפי זה נראה לפרש בדעת הרמ"א שהביא דעת האור זרוע לגבי שינוי ולא דעת הרמב"ן והר"ן, דהא דבעינן שינוי כשאפשר הוא רק במלאכת דאורייתא וכדמצינו ביולדת ולא במלאכת דרבנן כיון דלא מצינו ראיה לזה.

וראיתי בגר"א שם שהביא המקור לרמ"א לגבי שינוי, וז"ל "שבת קכ"ח ב' (דהיינו דין יולדת) ושם קל"ג א' במתניי (דהיינו דין מילה הנ"ל) וע"ש תוס' ד"ה לועס וכו'. רמב"ן." ע"ש. הרי משמע שמקור לרמ"א הוא אף מדין מילה, דהיינו דבעינן שינוי אף באיסורי דרבנן כדמצינו בדין מילה. ולענ"ד זה אינו לדעת הרמ"א, שהרמ"א פסק כהאור זרוע שלא הביא ראיה מדין מילה מטעם שכתבתי לעיל. ואין לומר שמ"ש הגר"א להביא ראיה מדין מילה, הוא רק לגבי מלאכות דאורייתא דמצינו לגבי מילה ולא לגבי איסורי דרבנן, ולכן הוא הביא מ"ש התוספות "לועס בשינוי. אף על גב דאחר מילה חולה שיש בו סכנה הוא מ"מ כמה דאפשר לשנויי משנינן." וזה מיירי בדין טחינה שהיא מלאכת דאורייתא, וכן י"ל בכוננת פסקי התוס' שם אות תמא. וז"ל "חולה שיש בו סכנה, מה שאפשר לשנות לצורכו ישנה", שזה אינו, שאף כתב הגר"א

"הרמב"ן", ומשמע מהרמב"ן שאף באיסורי דרבנן צריך לשנות. ולכן נראה שהגר"א רק פירש "דברי" הרמ"א שהוא הביא דין שינוי בסתם ולא חילק בין דאורייתא ודרבנן, ולא "כוונת" הרמ"א לפי מה דמצינו באור זרוע. מ"מ נראה שהגר"א עצמו סבר כפירוש הבי"ח הנ"ל, שהוא כתב ב"ד ס"רסו. ס"ק י. "...אבל לי נראה דוקא קודם מילה ושבות ע"י שינוי התירו, אבל לאחר המילה מותר כדרכו". ע"ש. עכ"פ יותר נראה שאין לפרש דברי הרמ"א לגבי שינוי לפי הרמב"ן ודין מילה, אלא רק לפי דין יולדת דמיירי במלאכת דאורייתא וכמבואר באור זרוע.

ועוד י"ל בדעת הרמ"א בדין שינוי, שיש להעיר עליו שהרי הוא סבר בתשובת הרמ"א ס"עו. ששבת הותרה בפקוח נפש וז"ל "ועוד ראה מענין פק"י דכתבו הרמב"ם פ"ב מהל"י שבת והטור דשבת הוא אצלו כחול גמור. ולכן כתב הטור (בס"שכת). דשוחטין לחולה ולא מאכילין אותו נבילה משום שהוא אצלו כחול גמור לכל הצורך לו. וכ"כ הרא"ש סוף יומא בשם מוהר"ם. א"כ אנו רואין דאין מדקדקין באיסור פק"י לעשות האיסור הקל מאחר שהוא כחול, וה"ה בשבת יכולין לעשות מלאכה אחת כמו חול". ע"ש. וא"כ איך הוא כתב בש"ע דבעינן שינוי כשאפשר, הלא דין שינוי הוא רק למ"ד דסבר דשבת דחוויה היא. והו"ל לרמ"א לפסוק כמו שכתב הרב המגיד הנ"ל לדעת הרמב"ם דלא בעינן שום שינוי כשיש פק"י.

אלא נראה שזה כדמצינו במקומות אחרים, שהרמ"א הביא המנהג אף כשהוא אינו כדעת עצמו. ולכן עיין במ"א ס"תקלט. ס"ק טז. שעשה כעין חילוק זה בדעת הרמ"א בדיני חול המועד, שבמקום אחד כתב הרמ"א דעת עצמו לדינא ובמקום אחר הוא הביא המנהג שהוא להיפך מדעתו ע"ש. וכן מצינו בדיני אבילות שבא"ח ס"תקמח. י. הרמ"א כתב סברתו מצד הדין, וב"ד ס"שצט. ה. הוא כתב המנהג, כמו שכתב הט"ז שם בס"ק ה. ועיין בכה"ח ס"תקמח. אות נה. שנראה שרוב האחרונים אזלו אחר המנהג. וכעין זה מצינו במרן שב"ד ס"שצח. א. הוא פסק שיום ראשון של אבילות הוא מדאורייתא, ובס"שצט. יג. הוא כתב שהמנהג הוא שאבילות יום ראשון היא רק מדרבנן, וכתב הרמ"א עליו שאין לשנות מן המנהג. ולכן ה"ה בנד"ד שדעת הרמ"א עצמו הוא כהרמב"ם דלא בעינן שינוי כלל באיסורי דאורייתא כשיש פק"י כיון ששבת הותרה כשיש פק"י, אבל הוא הביא פסק האור זרוע בש"ע כיון שכן היה המנהג. ולכן כתב הרמ"א "וי"א דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי, עושה ע"י שינוי, ואם אפשר לעשות ע"י אי"י בלא איחור כלל עושין ע"י אי"י וכן נוהגים...". ויש לפרש שה"כ נוהגין" שייך לדין עשיית מלאכה ע"י גוי וגם בע"י שינוי (אף שבדרי"מ הנ"ל בס"ק טו. הוא כתב לשון "נוהגין" רק לגבי דעת הראב"ה לגבי ע"י גוי). ולפי זה מצינו שאף שהביא הרמ"א דעת האור זרוע בש"ע, מ"מ הוא עצמו לא סבר כן לדינא, אלא כדעת הרמב"ם הנ"ל. וכ"ש ש"ל לדעת הרמ"א שבאיסורי דרבנן לא בעינן שינוי כלל.

אלא לפי זה יש להעיר על הרמ"א, שכתב מרן ב"ד ס"רסו. ד. "מלו את הקטן בשבת ואח"כ נתפזרו בסימנים עושין לו בשבת מפני שסכנה היא לו." וזה כעין לשון הרמב"ם בהל' מילה פ"ב הל"ח. ע"ש. משמע דלא בעינן שינוי כלל, שאם בעינן שינוי הו"ל למרן לפסוק כהתוספות הנ"ל ד"ה לועס, שצריך ללעוס את הסימנים בפיו. וזה אתי שפיר שמרן פסק כהרמב"ם דלא בעינן שינוי כמבואר ברב המגיד הנ"ל (עיין בגר"א שם). אלא נראה דהו"ל לרמ"א לכתוב כאן שלפי מ"ש בא"ח ס"שכת. יב. דבעינן שינוי כשאפשר, אף כאן צריך ללעוס בפיו וכמ"ש התוספות.

ואולי שסבר הרמ"א שכיון דמצינו בשינוים לגבי מילה רק קודם המילה ולא אחר המילה כמבואר בב"ח הני"ל, וכן יש לפרש בדברי האור זרוע, אז משמע שלדעת חז"ל שאין לעשות שינוים כלל אחר המילה שיש לחוש שמא ישהה קצת וזה מביא לידי סכנה. ולכן י"ל שאף הרמ"א סבר שהדין הוא כמון כאן ודלא כהתוספות.

אלא יש להעיר על הגר"א ב"ד הני"ל שכתב "...אבל לי נראה דוקא קודם מילה ושבתי ע"י שינוי התיירו, אבל לאחר המילה מותר כדרכו". ע"ש. הלא פסק הגר"א שם בס"ק כה. "ופקוח נפש ודאי דחוייה היא", וא"כ הו"ל לגר"א לומר שצריך לשנות כל מה שאפשר ע"י שינוי, ולכן איך כתב הגר"א "מותר כדרכו". ואולי סבר הגר"א פירוש אחר לגבי "דחוייה", דהיינו שאין לעשות איסורים שאין ממש צורך בהם בשבת כשיש פק"נ, אבל כשיש צורך בהם, אז אין צריך שינוי כלל.

ואה"נ דמצינו שכתב מרן בס"שכא. יח. "אין שורין את החלתית לא בפושרין ולא בצוננין שדרך לשרותו לרפואה, אבל נותנו לתוך החומץ ומטבל בו פתו. היה שרוי מאתמול מותר לשרותו (צ"ל לשתותו עיין מ"ב) בשבת, ואם שתה ממנו יום חמישי ויום ששי וצריך לשתות גם בשבת מותר, שכך הוא דרך רפואתו לשתותו שבעה ימים זה אחר זה, הילכך מותר לשרותו בצונן וליתן בחמה מפני שהוא סכנה אם לא ישתה ממנו." משמע שאף כשיש סכנה צריך לשרותו רק בצוננין ואחר כך ליתן אותו בפני החמה, אבל אסור לשרותו בפושרין כיון שזה נראה כרפואה, ולכן צריך שינוי דהיינו ליתן אותו בצונן בפני החמה, והאיסור כאן הוא רק מדרבנן, דהיינו שזה נראה כרפואה. הרי משמע כאן כדעת הרמב"ן דבעינן שינוי באיסורי דרבנן אף כשיש סכנה כדמצינו בדין מילה. אלא נראה לומר, דשאני דין זה כיון שבאותה שעה עדיין אין סכנה אלא החשש הוא שהסכנה תבוא, ולכן כיון דעדיין ליכא סכנה בשעת שרוי, כתב מרן דבעינן בצונן לפני החמה, משא"כ כשהסכנה לפנינו שאז אין צריך שינוי כלל לדעת מרן.

ג) ולפי כל זה מצינו שלדעת הרמב"ן ודע' שכשיש פק"נ בעינן שינוי אף באיסורי דרבנן כשאפשר. ולדעת האור זרוע והמנהג שהביא הרמ"א י"ל שזה רק במלאכת דאורייתא כדמצינו לגבי יולדת כיון שאין ראייה לזה מדין מילה. ולדעת הרמב"ם ומרן לא בעינן שינוי כלל אף במלאכת דאורייתא, וכן נראה דעת הב"ח והגר"א ב"ד. וכן נראה דעת הא"ר בס"שלא ס"ק ז. שהביא סברת הב"ח ע"ש. ולענ"ד כן דעת הרמ"א עצמו שסבר בתשובה ששבת הותרה כשיש פק"נ.

ולפי זה בשלמא שיי"ל שלא שכנזים שפסקו כהמנהג שהביא הרמ"א בס"שכח. יב. דקי"ל כהאור זרוע, מ"מ עדיין י"ל דלא בעינן שינוי אף באיסורי דרבנן. ועיין בדרי"מ בס"שכח. ס"ק ח. בדין אחר שכתב, "ולכן נ"ל דנקטינן לקולא מאחר דספיקו דרבנן היא", וה"ה בנד"ד י"ל הכי שאף שלדעת הרמב"ן ודע' בעינן שינוי כשאפשר אף באיסורי דרבנן, מ"מ י"ל ספק דרבנן לקולא, ויש להקל. כן נראה לענ"ד.

ואסיים בכבוד רב

מחבר הספר אורחותיך למדני